

Examining the Efficiency Aspects of the Cataloguing Cultural Objects CCO

(Case Study: Cataloging Two Paintings of Aja'ib al-Makhluqat Qazvini)

Maryam Dashtizadeh (Corresponding author)

Assistant Professor, Department of Museum, Shiraz University of Arts, Iran¹

Atefeh Amiri

Visiting Lecturer, Department of Museum, Shiraz University of Arts, Iran²

Abstract

Objective: Researchers have paid attention to illustrated manuscripts in order to study their images. Therefore, it is necessary to include reliable information about these images as a catalog. This research tries to show the CCO method efficiency for cataloging the illustrations of pictorial manuscripts (case study: Qazvini's Aja'ib al-Makhluqat (The wonders of creatures)) and shows the appropriate components for preparing a valid and accurate catalog for pictorial manuscripts. One of the important goals of this article is to introduce the CCO method and how to use its components in documenting the images of visual manuscripts.

Research/ Method approach: This research was carried out in a descriptive-analytical method, and library reference sources were used to explain terms and explanations of words.

Findings and Conclusions: In this research it was shown that the specialized information of visual manuscripts can also be cataloged. Catalogs can be designed in two ways; present the entire work in the form of a catalog; or introduce each of the pictures separately in the catalog. The findings show that in the cataloging of the two paintings "Wak Wak" tree (talking tree) and "Harut and Marut", (Two angels in Islamic tradition), things such as class, work type, title, creator, subject (general and specific), location (current and original), sizes, style, description and related images can be accurately cataloged using controlled vocabularies. Regarding some components (such as style) in the field of Islamic painting, complete research has not been done yet; Therefore, the cataloger should have relative familiarity with these research areas. Also, in cases such as "Description" values, i.e., the description mentioned in the manuscript's text, the rewriting and reading of this part of the visual manuscript can be done with the help of manuscript experts familiar with the scripts of the Islamic era. Therefore, the cataloger should have relative familiarity with the codicology. In addition, another important result of this research is the related images documentation to each painting for the use of art researchers. The results of this research can be used for iconographic research. Also, the findings of this research show that there are many photo manuscripts kept in libraries and museums around the world, that each of these copies can be cataloged using the CCO method, and in the next steps, by digitizing the catalogs, they can be made available to the public.

Keywords: Cataloguing Cultural Objects (CCO) Method, pictorial manuscripts, Qazvini's Aja'ib al-Makhluqat

---

1. Email: m_dashtizadeh@shirazartu.ac.ir, ORCID: 0000-0002-2970-6598

2. E-mail: amiri.a.art@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7992-5705

بررسی جنبه‌های کارآمدی روش کاتالوگ‌نویسی آثار فرهنگی (OCC) (مطالعه موردی: کاتالوگ‌نویسی دو نگاره از عجایب المخلوقات قزوینی)

مریم دشتی‌زاده

استادیار، گروه موزه، دانشگاه هنر، شیراز، ایران^۱

عاطفه امیری

دکترای پژوهش هنر، مدرس گروه موزه، دانشگاه هنر، شیراز، ایران^۲

چکیده

هدف: نسخه‌های مصور، به جهت مطالعه تصاویرشان، موردتوجه پژوهشگران قرار گرفته است. از این رو، درج اطلاعات موثق درباره این تصاویر در قالب کاتالوگ، ضرورت می‌یابد. این پژوهش می‌کوشد تا کارآمدی روش CCO را در جهت کاتالوگ‌نویسی نگاره‌های نسخه‌های تصویری (نمونه موردی: عجایب المخلوقات قزوینی) نشان داده و مؤلفه‌های مناسب جهت تهیه کاتالوگ صحیح و دقیق برای نسخه‌های خطی مصور را معرفی کند. از اهداف مهم این پژوهش، معرفی روش CCO و چگونگی استفاده از مؤلفه‌های آن، در مستندسازی نگاره‌های نسخه‌های مصور است.

روش / رویکرد پژوهش: این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی انجام یافته و ضمن معرفی روش کاتالوگ‌نویسی اشیاء فرهنگی، در بخش توضیح اصطلاحات و توضیحات واژگان، از منابع و مراجع کتابخانه‌ای استفاده شده است.

یافته‌ها و نتایج: با استفاده از روش CCO، در این پژوهش نشان داده شد که اطلاعات نسخه‌های مصور را نیز می‌توان کاتالوگ‌نویسی کرد. کاتالوگ‌ها را می‌توان به دو صورت طراحی کرد: کاتالوگ‌نویسی کل اثر و یا هر یک از نگاره‌ها در کاتالوگی به صورت مجزا. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در کاتالوگ‌نویسی دو نگاره «درخت واق واق» و «دو فرشته هاروت و ماروت»، مواردی همچون رده، نوع، عنوان، پدیدآور، موضوع (عمومی و خاص)، مکان (فعلی و اصلی)، اندازه‌ها، سبک، توصیف و

۱. رایانامه: m_dashtizadeh@shirazartu.ac.ir، شناسه پژوهشگر: ۰۰۰۰-۰۰۰۲-۲۹۷۰-۶۵۹۸

۲. رایانامه: amiri.a.art@gmail.com، شناسه پژوهشگر: ۰۰۰۰-۰۰۰۲-۷۹۹۲-۵۷۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۹/۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان معرفی روش کاتالوگ‌نویسی اشیاء فرهنگی (CCO) در دانشگاه هنر شیراز است.

تصاویر مرتبط با نگاره را می‌توان با استفاده از منابع اعتبار اصطلاحات، به طور دقیق کاتالوگ‌نویسی کرد. در مورد برخی از مؤلفه‌ها (از قبیل سبک)، در حوزه نگارگری اسلامی تاکنون تحقیقات کامل انجام نگرفته است، بنابراین کاتالوگ‌نویس می‌بایست با این حوزه‌های پژوهشی نیز آشنایی نسبی داشته باشد. همچنین، در مواردی همچون مقادیر «نوشته»، یعنی توصیفی که در متن نسخه ذکر شده، بازنویسی و خوانش این بخش از نسخه‌های مصور، به یاری متخصصان نسخه‌شناس و آشنا با خطوط دوره اسلامی میسر می‌شود. از این رو، کاتالوگ‌نویس می‌بایست آشنایی نسبی با فنون نسخه‌شناسی نیز داشته باشد. به علاوه، نتیجه مهم دیگر این پژوهش، مستندسازی تصاویر مرتبط با هر نگاره جهت استفاده پژوهشگران هنر است. همچنین، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تعداد بسیاری نسخه‌های مصور در کتابخانه‌ها و موزه‌های جهان نگهداری می‌شود که می‌توان هر یک از این نسخه‌ها را به روش CCO کاتالوگ‌نویسی کرد و در گام‌های بعدی، با دیجیتال‌سازی کاتالوگ‌ها، آن‌ها را در دسترس عموم قرار داد.

کلیدواژه‌ها: روش کاتالوگ‌نویسی آثار فرهنگی (CCO)، نسخه‌های مصور، عجایب المخلوقات قزوینی

مقدمه

در میان انبوه نسخه‌های خطی که میراث فرهنگ و تمدن ما را تشکیل می‌دهند، تعداد متنابهی از نسخه‌های مصور وجود دارد که عمدتاً چنین تصور می‌شود که تصاویر این نسخه‌ها، جهت واضح ساختن متن نسخه به وجود آمده‌اند. بر این اساس، پژوهشگران نسخه‌شناس همواره از تصاویر نسخه‌ها عبور کرده و آن‌ها را در اختیار پژوهشگران هنر قرار داده‌اند. پژوهشگران هنر نیز همواره کوشیده‌اند تا با توجه به تصاویر نسخه‌های خطی و توصیف آیکونوگرافیک و تفسیر آن، در راستای معرفی و توصیف تصاویر گامی بردارند. از آن مهم‌تر این‌که موزه‌ها و مجموعه‌های هنری با گردآوردن نسخه‌های مصور بر اهمیت بازخوانی این نسخه‌ها تأکید کرده و سعی در معرفی روشمند نسخه‌ها داشته‌اند، اما آنچه در فضای کنونی موزه‌ها و گنجینه‌های هنری در مواجهه با نسخه‌های مصور مشاهده می‌شود، گردآوری نسخه‌ها نه از جنبه اهمیت تصاویر موجود در آن، بلکه به دلیل قدمت تاریخی نسخه‌هاست. با بررسی نمونه‌های برجای مانده از فهرست نویسی نسخه‌های خطی، به نظر می‌رسد که اهمیت این موضوع بر محققان پوشیده نبوده و آنان در این راه قدم‌های مهمی برداشته و نتایج کار آن‌ها امروزه نیز در اختیار پژوهشگران قرار گرفته است. به عنوان نمونه، باید از پژوهش‌های مهم مهدی بیانی یاد کرد که در زمان مدیریت کتابخانه ملی برای حفظ کتاب‌ها و نسخه‌های نفیس، حدود ۱۱۵۹۲ جلد کتاب نفیس خطی و چاپی را از کتابخانه سلطنتی به کتابخانه ملی انتقال داد و فهرست نویسی کرد. بیانی از ۱۳۳۵ش که مدیریت کتابخانه ملی به او واگذار شد، تا ۱۳۴۶ش (سال وفات) به فهرست نویسی این مجموعه پرداخت، اما متأسفانه این کار به دلیل فوت او نیمه‌تمام باقی ماند. این فهرست که اکنون به همان شکل نیمه‌تمام در دسترس است، شامل تعدادی نسخه خطی شاهنامه فردوسی و دیوان شاعران، صد کلمه حضرت علی بن ابی‌طالب (ع) و غیره است. بیانی در فهرست نویسی این آثار، به عناصر فنی نسخه، توجه خاص داشته و سیر انتقال نسخه از مجموعه‌های مختلف را مورد بررسی قرار داده است. به عنوان نمونه؛ «دیوان عنصری، به اندازه ۲۴۵×۱۴۵، جلد ساغری سرخ، ترنج و سر ترنج و گوشه بریده ضربی طلا پوش ... خط نستعلیق کتابت خوش ... نسخه مشتمل است بر قصاید (مرتب) و مقطعات، غزلیات و رباعیات» (بیانی، بی‌تا: ص ۵۰). همان‌گونه که مشاهده می‌شود، اطلاعات فنی نسخه‌ها در این مجموعه به خوبی انجام گرفته است و مطالب این اثر ارزشمند می‌تواند در زمره منابع کاتالوگ نویسی نسخه‌های تصویری قرار گیرد.

همچنین فهرست نویسی نسخه‌های خطی از موضوعات مورد توجه محققان بوده است. در این رابطه، می‌بایست به فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی اشاره کرد که به اهتمام عبدالله انوار انجام گرفته است. انوار در این شیوه کوشیده است تا توصیف کامل‌تری از نسخه‌های خطی ارائه دهد. به عنوان نمونه، در جلد نهم که مربوط به کتب عربی است، نسخه‌های خطی با ذکر نام، نام پدیدآورنده، جمله آغاز و پایان نسخه و نیز توصیف ظاهری نسخه توصیف شده است: «نسخ، ق، ساده، سرفصل‌ها با مرکب قرمز، صحافی شده... جلد: تیماج قهوه‌ای، ترنج‌دار، مقوایی کوبیده، عطف تیماج تریاکی روشن، ۲۳۰×۱۷۰ - کاغذ: اصفهانی. ۱۹۰×۱۲۰، ۲۱۳ برگ ۱۳۰ سطر کامل، ۷۱۲م.». (انوار، ۱۳۵۷: ص ۳۵۸-۳۵۷). نکته جلب توجه این است که چنین محققان برجسته‌ای، با وجود احاطه به حوزه فهرست نویسی نسخه‌های خطی، عمدتاً به نسخه‌های تصویری عنایتی نداشته و اهم توجه خود را در امر فهرست نویسی به معرفی کلیت نسخه‌ها (شامل تاریخ، عنوان و ویژگی‌های فنی نسخه) معطوف داشته‌اند. حال آن‌که، فهرست نویسی نسخه‌های مصور نیز از اهمیتی

همسان با نسخه‌های فاقد تصویر برخوردار است. با نگاهی به فهرست نویسی‌های انجام شده در ایران، به نظر می‌رسد که تصاویر موجود در نسخه‌های مصور، در طبقه‌بندی‌های موجود در موزه‌ها و مجموعه‌ها (بالاخص در ایران) فرع بر نوشتار و کلیت نسخه در نظر گرفته شده است، حال آن‌که امروزه اهمیت تصاویر موجود در نسخه‌های مصور بر همگان آشکار است و ضرورت فهرست نویسی دقیق تصاویر در جهت دقت بخشیدن به محتوای تصاویر نسخه‌ها نیازی اساسی است. همچنین، باید بدین نکته نیز توجه داشت که یافتن تصاویر مرتبط از نسخه‌های مختلف برای پژوهشگرانی که به تحلیل تصاویر نسخه‌های مصور می‌پردازند، امری ضروری است. بدین ترتیب، پژوهشگر باید برای یافتن تصاویر مرتبط و مشابه به نسخه‌های مختلف رجوع و زمان بسیاری را صرف یافتن تصاویر مرتبط کند و گاه نیز عدم دسترسی به نسخه‌ها موجب می‌شود تا امر پژوهش در نقطه‌ای متوقف شود. نیازی به گفتن نیست که بسیاری از نسخه‌های خطی مصور ما، امروزه در تملک موزه‌ها، کتابخانه‌ها و مجموعه‌های خارجی است.

بنابراین، کارآمدی نسخه‌های مصور درگرو معرفی روشمند و علمی تصاویر آن نسخه‌هاست. در این راستا، موزه‌ها و مجموعه‌ها با عطف توجه به اهمیت تصاویر جدای از بحث نسخه‌شناسی و با تنظیم کارگروه‌ها و افراد متخصص در کنار هم، روش‌هایی برای مستندسازی و رده‌بندی تصاویر طراحی کرده و در اختیار موزه‌ها، مجموعه‌ها و گنجینه‌ها قرار داده‌اند تا آثار هنری، نسخه‌های خطی، مدارک، اسناد و غیره را در دسترس مخاطبان قرار دهند. به عنوان نمونه، مجموعه واربورگ^۱ که بیشترین توجه را به مستندسازی تصاویر در تاریخ هنر دارد، با مبنا قرار دادن تصاویر مندرج در نسخه‌های مصور، به دسته‌بندی موضوعی تصاویر پرداخته و در هر بخش، اطلاعات دقیق و موثقی درباره هر یک از تصاویر ارائه داده است (URL 1). در ایران، آثار هنری و تصاویر نسخه‌ها به صورت پراکنده در مجموعه‌ها و سازمان‌های مختلف نگهداری می‌شوند و فهرست جامع و کاملی از این موارد در دسترس نبوده و پژوهشگران به ناچار زمان زیادی را صرف جمع‌آوری اطلاعات از مکان‌های مختلف نموده و در نهایت نیز، اطلاعات کاملی از موضوع مورد نظر به دست نمی‌آورند.

با توجه به این موارد، به نظر می‌رسد که فهرست نویسی تصاویر نسخه‌های مصور بر مبنای روشی علمی از اهمیت بسیاری برخوردار بوده و می‌تواند در جهت بهبود کیفیت پژوهش‌های هنری نیز تأثیرگذار باشد. موزه‌ها و مجموعه‌هایی نظیر مؤسسه واربورگ برای نخستین بار با پیروی از الگوی فهرست نویسی کتابخانه‌ها که سابقه‌ای کهن دارد، به نظم‌دهی و فهرست نویسی تصاویر پرداخته‌اند. یکی از روش‌های معتبر در این زمینه، روش کاتالوگ نویسی آثار فرهنگی^۲ است که با نام مخفف CCO شناخته شده است. این روش، شامل توصیفاتی درباره آثار هنری است که هم برای مخاطبان عام و هم برای پژوهشگران هنر، قابل استفاده است. لازم به توضیح است که موزه یا مجموعه‌هایی که این نسخه‌های مصور را نگهداری می‌کنند، ملزم به ارائه اطلاعات صحیح به مخاطبان هستند. گروه مخاطبان تنها متخصصان را شامل نمی‌شود، بلکه مخاطب عام نیز می‌بایست از اطلاعات موثق برخوردار شود. با توجه به این نکته که فهرست نویسی تصاویر موجود در نسخه‌ها به عنوان منابع مهم هنری مغفول واقع شده، استفاده از این روش، موجب می‌شود تصاویر نسخه‌های مصور در کم‌ترین زمان ممکن به نحوی کاربردی در دسترس مخاطبان قرار گیرد. در این پژوهش، کاتالوگ نویسی دو نگاره از نسخه

1. The Warburg Institute: <https://warburg.sas.ac.uk/>
2. Cataloguing Cultural Objects

مصور **عجایب المخلوقات** قزوینی به روش CCO کارآمدی این روش را بیشتر روشن می‌سازد.

سؤالات پژوهش عبارت است از: ۱. روش کاتالوگ نویسی آثار فرهنگی (CCO) چیست و چه کاربردهایی در فهرست نویسی نسخه‌های تصویری دارد؟ ۲. چگونه می‌توان از روش کاتالوگ نویسی آثار فرهنگی (CCO) برای مستندسازی نگاره‌های نسخه‌های مصور **عجایب المخلوقات** قزوینی استفاده کرد؟ ۳. کاتالوگ نویسی به روش CCO چه قابلیت‌هایی در توصیف ویژگی‌های مهم نگاره‌ها (سبک، موضوع، عنوان، تصاویر مرتبط و غیره) دارد؟ پژوهش حاضر با توجه به نیاز روزافزون موزه‌ها به فهرست‌های مکتوبی که بر محتوای تصاویر (داده‌های توصیفی) تمرکز کرده و قابلیت اشتراک‌گذاری و ارتباط میان تصاویر و اطلاعات مربوط بدان را داشته باشد، با توجه به اهمیت روش کاتالوگ نویسی و فهرست نویسی دقیق و علمی نگاره‌های نسخه‌های مصور، به بومی‌سازی روش کاتالوگ نویسی آثار فرهنگی و بررسی کارآمدی این روش در معرفی و طبقه‌بندی نگاره‌های نسخه‌های مصور (در اینجا تصاویری از نسخه **عجایب المخلوقات** قزوینی) می‌پردازد.

پیشینه پژوهش

همواره طبقه‌بندی تصاویر هنری در مجموعه‌ها و موزه‌ها و سهولت دست‌یابی، در کانون توجه متخصصان قرار گرفته است. به نظر آنان، دست‌یابی نه تنها شامل دست‌یابی به خود اثر، بلکه «شامل دست‌یابی به اطلاعات مربوط به اثر در قالب شناسنامه‌ای، مستندنگاری و مسائل حفاظتی اثر و تصاویر مربوط به آن و همچنین محل نگهداری اثر در مجموعه است» (حقگو، ۱۳۹۲). در ایران تاکنون پژوهش جدی درباره کاتالوگ نویسی تصاویر نسخه‌های تصویری صورت نگرفته است. البته برخی پژوهشگران به امر مهم کاتالوگ نویسی یک نسخه خطی مستقل توجه داشته و گام‌هایی مهم در این راستا برداشته‌اند، اما در خصوص کاتالوگ نویسی تصاویر نسخه‌ها تاکنون پژوهشی مستقل انجام نشده است.

بیانی (۱۳۲۸) در **فهرست نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتابخانه ملی تهران** به توصیف ۴۴ نسخه پرداخته است. «این فهرست مشتمل است بر توصیف هر یک از نسخه‌ها و ترجمه‌ای هرچه خلاصه‌تر از احوال کاتبان خوشنویس آن نسخ، با ذکر مأخذ و منابعی که برای جمع‌آوری این تراجم احوال از آن‌ها استفاده شده است و نیز فهرست اعلام موجود در این نسخه». (از مقدمه کتاب) به عنوان نمونه: «(۳۸) یک رقع، مذهب منقش - به قلم دو دانگ و نیم دو دانگ - رقم عبدالجبار. عبدالجبار از شاگردان میرعماد و از خوشنویسان دربار شاه عباس اول صفوی بوده و به سال ۱۰۶۵ ق در اصفهان درگذشته است» (بیانی، ۱۳۲۸: ص ۳۹۵). صدرایی خویی (۱۳۸۰) پیشینه فهرست نویسی در تمدن اسلامی و پس از آن، روش‌ها و چگونگی فهرست نویسی نسخه‌های خطی از بدو ورود نسخه‌ها به مخزن تا انتشار فهرست نسخه‌های خطی و روش‌های موجود در این زمینه را بررسی کرده است. عظیمی و نازی (۱۳۸۹) در زمینه سازمان‌دهی نسخه‌های خطی به سه شیوه سنتی، میانه و مدرن اشاره کرده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در دو شیوه سنتی و میانه، میزان تفاوت کار فهرست‌نگاران به گونه‌ای است که آثار سلیقه‌های آنان، مشهود است. حال آن‌که در شیوه مدرن فهرست نویسی نسخ خطی تا حدودی از قواعد فهرست‌نگاری کتب چاپی استفاده شده است. هرچند این شیوه مورد استقبال بیشتر کتابخانه‌ها و فهرست‌نگاران خطی قرار نگرفته است و به باور نویسندگان مقاله مذکور، در ایران طراحی و تدوین شیوه استاندارد فهرست نویسی نسخ خطی (ترجیحاً با محوریت کتابخانه ملی و همکاری کتابخانه‌های بزرگ) امری ضروری است.

بنی اقبال و همکاران (۱۳۹۳) فهرست نسخه‌های خطی فارسی دوره صفوی را مورد بررسی قرار داده‌اند تا به شناخت سبک و شیوه رایج، شاخصه‌های کتاب‌آرایی و ویژگی‌های کتابت آن دوره دست یابند. این پژوهش با روش تحلیل کتاب‌شناختی به شیوه استنادی (کتابخانه‌ای) و تأکید بر نوع خط نسخه‌های خطی دوره صفوی انجام گرفته است و نتایج پژوهش بیانگر ارتباط انتخاب خطوط با گرایش موضوعی است که نخست به مضامین ادبی، سپس دینی و مذهبی، تاریخی، علوم طبیعی و ریاضی، اخلاقی و عرفانی این دوره توجه داشته‌اند. از دیگر ویژگی‌های این عصر، توجه خاص در به‌کارگیری انواع تزئینات در صفحه‌عنوان، آغاز نسخه‌ها، استفاده از جدول‌های رنگین، تذهیب و سرلوحه‌ای ساده و مزدوج، وجود انجامه و حواشی نسخه‌ها است. پژوهش مذکور به منظور گردآوری و تنظیم اطلاعات فهرست نسخه‌های خطی دوره مورد نظر، از سیاهه واری عناصر کتاب‌شناختی با بهره‌گیری از قواعد فهرست‌نویسی انگلو امریکن و کار برگ‌های فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی کتابخانه‌ها استفاده نموده و اطلاعات نسخه‌شناسی را ذیل پنج مؤلفه به شرح زیر ارائه کرده است: ۱. عنوان و شرح پدیدآوران، ۲. مشخصات ظاهری، ۳. انواع خطوط، ۴. آرایش‌های نسخه‌ها و ۵. یادداشت‌ها و برافزوده‌ها.

متواری سورکی (۱۳۹۵) در *فهرست نسخ خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*، جلد ۲۷، علاوه بر ذکر ویژگی‌های ظاهری نسخه، به برخی مؤلفه‌ها همچون موضوع و معرفی کتاب نیز پرداخته است. «ترتیب معرفی نسخه‌ها در این مجموعه چنین است: کتاب‌شناسی: سرشناسه مؤلف، عنوان، تکرار نام مؤلف و سایر پدیدآورندگان، زبان، معرفی کتاب، آغاز، انجام و انجامه، منابع مورد استفاده در شناسایی و معرفی نسخه و در بخش نسخه‌شناسی: خط، کاتب، محل کتابت، تاریخ کتابت، آرایه‌ها، مهرها، حواشی، یادداشت‌های متفرقه نوشته شده بر اوراق نسخه، امتیاز، آسیب‌ها، نوع کاغذ و جلد، تعداد اوراق، اندازه سطر و قطع نسخه» (مقدمه مؤلف).

به عنوان نمونه، در بخشی از این مجموعه، نسخه *خطی رساله در علوم غریبه*، بدین صورت فهرست‌نویسی شده است:

«رساله در علوم غریبه

زبان: فارسی.

معرفی کتاب: رساله‌ای است در علوم غریبه که با استفاده از رمل و با عناوین «اگر کسی پرسد» به سؤالات مطروحه پاسخ می‌دهد.

آغاز: اگر کسی پرسد که این مال به دست آید یا نه و یا این حاجت من برآید یا نه سایل و عدد آن روز که پرسد همه را جمع نموده ...

انجام: ... حالش در آن شهر به مشقت بگذرد و اگر سه ماند حالش در آن شهر به غایت خوب و به خوشی بگذرد و صاحب قوت و شوکت بود.

گ ۴۸ پ-۵۱ پ (۱۱۰ برگ)، ۲۰ سطر: ۱۶۶×۱۲۰؛ قطع ۲۱۳×۱۵۰

موضوع: ۱. علوم غریبه اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴

شماره رکورد: ۳۳۰۲۵۱۲ (سورکی متواری، ۱۳۹۵: ص ۲۹۶-۲۹۵).

قلیچ‌خانی (۱۳۹۶) در *فهرست نفایس هنری کتابخانه ملی ایران*، جلد اول: *تابلوها*، به فهرست‌نویسی تابلوهای موجود در

مخزن و موزه کتابخانه ملی ایران پرداخته است. مؤلف در توضیح واژه تابلوها چنین افزوده است: «کوشیده‌ایم تا این گونه‌ها را با تعریفی ساده دسته‌بندی کنیم. تابلو به آثاری از خوشنویسی، نقاشی، خوشنویسی و نقاشی، نقاشی خط، خط نقاشی و جز این‌ها اطلاق می‌شود که ابعاد بزرگ داشته و قابلیت قاب شدن و دیده شدن از فاصله را داشته باشد» (قلیچ‌خانی، ۱۳۹۶: دیباچه). لازم به ذکر است که برخی از آثار فهرست شده در این مجموعه در انتهای کتاب آورده شده است. در نمونه زیر شیوه فهرست نویسی این مجموعه را مشاهده می‌کنیم:

۹۰۳۴ (شماره ثبت)

نجفی زنجانی، احمد ۱۲۸۷-۱۳۶۱ ش.

تابلوی خوشنویسی احمد نجفی زنجانی (خوشنویس معاصر)

زبان: عربی

آغاز: بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين ...

انجام: ... غير المغضوب عليهم ولا الضالين.

رقم: احمد النجفی الزنجانی ۱۳۴۲

نوع و درجه خط: ثلث، دانگ قلم: کتابت جلی [۲ م.م.]، عیار: عالی، بوم: کاغذ، به رنگ حنایی روشن، تزئینات: جدول‌های به جدول دو سطری بین سطور، دارای نشانه‌های پایان آیات، جنس حاشیه: مقوا، کرم رنگ با راه‌های مورب سایه‌روشن، تاریخ کتابت: ۱۳۴۲ ش. اندازه اصلی اثر: ۲۴۵×۲۰۵ م؛ اندازه با حاشیه: ۳۴۵×۳۰۷ م، قاب: چوبی، فندقی رنگ، اندازه قاب: ۷۰۵×۶۰۵ م، راستا: افقی.

عنوان‌های دیگر: کتابت دفتری ثلث

موضوع: قرآن

مرور پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی نشان می‌دهد که اهم توجه پژوهشگران به نسخه‌های خطی (و نه نسخه‌های مصور) بوده و مسئله کاتالوگ‌نویسی تصاویر نسخه‌ها چندان مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است. حال آنکه موزه‌ها و آرشیوهای جهان به اهمیت این موضوع پی برده و گام‌هایی مؤثر در این راستا برداشته‌اند. به عنوان نمونه، موزه بریتانیا حدود ۳۰۰ نسخه خطی و مصور را فهرست‌نویسی کرده است. در ۱۹۹۳ م طرح بین‌المللی دان‌هانگ جهت مطالعه و نگهداری نسخ خطی و همچنین مدارک چاپی آسیای مرکزی ایجاد شد تا از طریق همکاری‌های بین‌المللی فعالیت کند. به وسیله طرح مذکور، دست‌یابی به ۲۶ هزار نسخه خطی و مدارک چاپی آسیای مرکزی در کتابخانه بریتانیا فراهم شد. از جمله امکانات دیگر کتابخانه بریتانیا، امکان دسترسی به تصاویر با کیفیت بالا (منظور نسخ مصور) است (رهایی، ۱۳۸۶: ص ۱۰۴). این کتابخانه دارای بانک تصاویر مشتمل بر ۹۰۰۰ تصویر با کیفیت عالی به عنوان گنجینه و ذخیره بین‌المللی است. از جمله مهم‌ترین بخش‌های این کتابخانه، بخش فهرست‌ها و کاتالوگ‌هاست که مشتمل بر فهرست عمومی کتابخانه، فهرست عمومی کتاب‌های چاپی، فهرست نسخه‌های خطی، فهرست چاپی کتابخانه و فهرست آرشیو صداست. فهرست نسخه‌های خطی به صورت برخط و شامل نسخه‌های خطی ۱۷۵۳ م به بعد

است (همان: ص ۱۱۳).

در ایران، کتابخانه و موزه ملی ملک و کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نسخه‌های خطی متنوعی را به صورت برخی در اختیار مخاطبان قرار داده‌اند، اما در بخش فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی تصاویر نسخه‌های خطی و ارتباط میان این تصاویر، ضرورت به کار بردن روش‌های علمی و دقیق‌تر احساس می‌شود، به‌ویژه این‌که در موزه‌های ما نسخه‌های تصویری متعددی نگهداری می‌شود که مورد نیاز پژوهشگران و محققان جوان بوده، اما عدم دسترسی بدان‌ها و فقدان روش ارائه مطلوب تصاویر، موجب بروز خلل‌ها و نقصان‌هایی در امر پژوهش شده است. به‌علاوه، ذکر این نکته ضروری است که برای ورود به بحث کاتالوگ‌نویسی به‌طورکلی و کاتالوگ‌نویسی تصاویر نسخه‌های مصور، به دلیل تعدد واژگان و اصطلاحات فنی موجود در حوزه نسخه‌شناسی (به‌ویژه واژگان تخصصی که به صورت سنتی مورد استفاده قرار می‌گیرد، از قبیل نوع کاغذها، آهار و غیره)، از اصطلاح‌نامه‌ها در جهت یکدست‌سازی اصطلاحات استفاده می‌شود. اصطلاح‌نامه^۱ باهدف ایجاد یکدستی در نمایه‌سازی اسناد و سهولت در کاوش اطلاعات ایجادشده (تندپور، ۱۳۸۲: ص ۱۳) و نشان‌دهنده روابط مفهومی اصطلاحات یک حوزه موضوعی خاص طبق قوانین از پیش تعیین شده است. به‌عنوان نمونه، باید از مجموعه تصویری گتی^۲ یادکرد که دارای چهار اصطلاح‌نامه^۳ در رشته‌های هنری از جمله هنرهای بصری، معماری، مرمت آثار، باستان‌شناسی و غیره است و با تنظیم این اصطلاح‌نامه‌ها، اصطلاحاتی یکدست را در اختیار کاتالوگ‌نویسان قرار داده است. بنابراین، گام نخست در راستای کاتالوگ‌نویسی آثار فرهنگی، تدوین اصطلاح‌نامه‌هایی است که واژگان طبقه‌بندی‌شده در هر موضوع را در دسترس کاتالوگ‌نویس قرار دهد. به دلیل اهمیت وجود اصطلاح‌نامه‌ها تعدادی از آن‌ها در زیر معرفی می‌گردد:

Art & Architecture Thesaurus (AAT): مجموعه‌ای از اصطلاحات تخصصی برای توصیف هنر و معماری (هنرهای تزئینی، آثار فرهنگ مادی و بصری، آثار آرشئولوژی، باستان‌شناسی و حفاظت از بنا) است. این مجموعه دارای ۳۶۰۰۰ مورد ثبت‌شده و ۲۴۵۰۰۰ اصطلاح است.

Thesaurus of Geographin Names (TGN): مجموعه‌ای است از نام‌ها و اطلاعات تاریخی درباره مکان‌هایی که آثار هنری در آنجا خلق شده‌اند (شهرها، ملت‌ها، امپراتوری‌ها) و ویژگی‌های فیزیکی این مکان‌ها. این مجموعه در حال حاضر ۱۲۴۱۰۰۰ مورد را ثبت کرده که شامل ۱۸۰۰۰۰۰ نام است.

Union List of Artist Names (ULAN): شامل نام و اطلاعات تکمیلی درباره هنرمندان، حامیان، متصدیان و نهادهای

1. Thesaurus
2. Getty Images

۳. با این وجود، بررسی و ارزیابی کارآمدی اصطلاح‌نامه‌ها هنوز در بوته آزمایش قرار نگرفته و تأیید نشده است. اصطلاح‌نامه به‌طورکلی به معنی گنجینه یا مخزنی است از دانش. P. M. Roget این واژه را در ۱۸۵۲م بر سر زبان‌ها انداخت. اصطلاح‌نامه فارسی اصفا نوشته فریبرز خسروی مشتمل بر نمایه اصطلاحات و واژه‌های است که در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی از مقالات نشریات کشور، طی چندین سال استخراج شده است. واژه‌ها به ترتیب الفبای فارسی تدوین شده و ذیل هر یک از آن‌ها واژه‌های اعم و اخص، ارجاعات و واژه‌های مرتبط با آن آمده است. آموزش و پرورش، ادبیات، ارتباطات، اقتصاد، تاریخ، تصوف و عرفان، جامعه‌شناسی، جغرافیا، حقوق، دین، روان‌شناسی، زبان‌شناسی، علوم سیاسی، فلسفه، فناوری، کتابداری و اطلاع‌رسانی، مدیریت، هنر و فرهنگ، از موضوعات اصلی این مجموعه است.

هنری (مخزن‌ها، استودیوها) مرتبط با طراحی، ایجاد، حمایت، جمع‌آوری و حفاظت از هنر، معماری و سایر آثار فرهنگی است. این اصطلاح‌نامه در حال حاضر ۲۲۳۰۰۰ مورد را ثبت کرده که شامل ۵۸۲۰۰۰ نام است.

Cultural Objects Name Authority (CONA): اصطلاح‌نامه‌ای شامل عناوین و اطلاعات برای آثار نقاشی، مجسمه‌سازی، چاپ، طراحی، عکس، سرامیک و معماری است. این مجموعه در حال حاضر ۵۵۰۰ مورد ثبت شده دارد که شامل ۹۳۰۰ عنوان آثار فرهنگی است (Harpring, 2014). این اصطلاح‌نامه، از همه موارد دیگر کامل‌تر و کاربردی‌تر است (URL 2).

روش پژوهش

روش به‌کاررفته در پژوهش حاضر کیفی - کتابخانه‌ای است و در جهت دستیابی به الگویی کارآمد برای کاتالوگ‌نویسی تصاویر نسخه‌های مصور، با توجه به الگوهایی در این راستا، تدوین شده است. با مطالعه کتاب‌های موجود در این زمینه، پس از بررسی زوایای مختلف موضوع، با توجه به روش «کاتالوگ‌نویسی آثار فرهنگی» به جنبه‌های کارآمدی این روش در کاتالوگ‌نویسی دو نگاره از نسخه مصور *عجایب المخلوقات* قزوینی، محفوظ در کتابخانه کنگره آمریکا به شماره ثبت ۲۰۲۱۶۶۷۲۸۴ پرداخته و از میان تصاویر موجود در این نسخه، دو تصویر انتخاب و توصیف شده است. تصویر نخست، «درخت واق‌واق» و تصویر دوم «دو فرشته هاروت و ماروت» است. بر مبنای روش CCO، مؤلفه‌های اساسی در توصیف تصویر در قالب کاتالوگ شامل مواردی همچون رده، نوع، عنوان، پدیدآور، نقش پدیدآور، زمان خلق اثر، موضوع (شامل موضوع عمومی و موضوع خاص)، مکان (شامل مکان فعلی و مکان اصلی)، شماره ثبت، اندازه‌ها، مواد و تکنیک، نوشته موجود در تصویر و توصیف تصویر بر اساس منابع معتبر است. لازم به ذکر است که واژگان کنترل‌شده^۱ هر یک از اصطلاحات، یکی از ارکان اساسی این روش است که به اعتبار هرچه بیشتر اطلاعات در کاتالوگ‌نویسی یاری می‌رساند. واژگان کنترل‌شده، شامل اصطلاحات یکدستی است که در خصوص هر یک از رشته‌ها، مکاتب و مفاهیم هنری به‌کار گرفته می‌شود و کتب مرجع این اصطلاحات را توضیح می‌دهند.

ارکان و مؤلفه‌های روش کاتالوگ‌نویسی آثار فرهنگی CCO

برای فهم بهتر جنبه‌های کاربردی پژوهش حاضر، ابتدا لازم است اصطلاحات به‌کاررفته در این روش، تعریف شوند. یکی از مهم‌ترین واژگان در این پژوهش و در گستره پژوهش‌های مرتبط با طبقه‌بندی آثار در موزه‌ها، واژه کاتالوگ^۲ است. در توضیح کاتالوگ به‌طور عام چنین گفته می‌شود که «موزه‌داران پس از ثبت شیء اقدام به تهیه برگ شناسنامه آن می‌نمایند. طی این اقدام، شیء به‌دقت شناسایی و بررسی شده، اطلاعاتی مانند جنس، رنگ، اندازه و توصیف کامل، نکات قابل توجه، عکس و طراحی را به آن اضافه و اطلاعات علمی مانند محل کشف، محل سابق نگهداری و غیره را در برگه‌هایی ثبت می‌کنند که این برگه‌ها اصطلاحاً کاتالوگ نامیده می‌شوند. در موزه‌های جهان، ارزش کاتالوگ‌ها به اندازه خود آثار هنری است، زیرا بدون کاتالوگ‌ها، آثار هنری فاقد اعتبار علمی اند» (نفیسی، ۱۳۸۱: ص ۷۶-۶۶). با توجه به اهمیت کاتالوگ‌نویسی آثار در موزه‌های جهان، محققان به تبیین روش‌های علمی در این خصوص پرداخته‌اند و به‌طور

1. Controlled Vocabularies
2. Catalog

خاص دو روش کاتالوگ نویسی توصیفی آثار هنری، یکی روش طبقه بندی‌هایی برای توصیف آثار هنری^۱ معروف به CDWA و دومی کاتالوگ نویسی آثار فرهنگی معروف به CCO را تدوین کرده‌اند که روش اول زمینه‌های بررسی‌های معتبر علمی را برای تکمیل در قالب روش دوم یعنی CCO که موضوع پژوهش حاضر است، فراهم ساخته است تا در خدمت موزه‌ها، آرشیوها و مجموعه‌های خصوصی درآمده و تمامی نیازهای کاتالوگ نویسی آثار هنری را به صورت تکمیلی مرتفع سازد. این دو روش شامل توصیفاتی از آثار هنری‌اند که قابل استفاده برای مخاطبان و پژوهشگران است. لازم به ذکر است که این دو روش از منابع دیجیتال برای کاتالوگ نویسی بهره می‌برد و آن‌ها را در اختیار محققان و مخاطبان قرار می‌دهند. با توجه به این نکته که فهرست نویسی نسخه‌های مصور به عنوان منابع مهم هنری مغفول واقع شده، استفاده از این روش‌ها موجب می‌شود تصاویر به صورت کاربردی و در ارتباط با دیگر تصاویر در کم‌ترین زمان ممکن در دسترس مخاطبان قرار گیرد.

CDWA، روشی مشتمل بر عناصر و قوانین کاتالوگ نویسی در راستای توصیف، مستندسازی و فهرست نویسی آثار هنری و فرهنگی و تصاویر مرتبط با آن است. این روش تاکنون ۵۴۰ مؤلفه در فهرست نویسی آثار هنری را به کار برده و تمرکز اصلی آن بر هنر و معماری شامل نسخه‌های خطی، نقاشی، مجسمه سازی، عکس، بناهای معماری و دیگر رسانه‌های تصویری است (URL 3). همچنین، لازم به ذکر است که روش فوق حاصل کار گروهی از متخصصان، آرشیوداران، کتابداران و مورخان هنر است و این گروه طی مباحثات مختلف و جمع بندی‌های نهایی در مورد طبقه بندی و دسته بندی اطلاعات در مورد آثار هنری و فرهنگی به اجماع رسیده‌اند. این روش، مشتمل بر اعداد و حوزه‌های مفهومی است و روابط میان داده‌ها در این روش از اهمیت بسیار برخوردار است. روابط میان آثار هنری در این روش اعم از رابطه یک اثر با اثری دیگر، یا رابطه یک اثر با گروهی از آثار و نیز منابع و تصاویر معتبر و مرتبط با آن اثر است (Harping and et al, 2022: p46).

در ۲۰۰۱م، مبتنی بر چهارچوب معتبر روش طبقه بندی‌هایی برای توصیف آثار هنری (CDWA)، گامی مهم در کاتالوگ نویسی آثار هنری و فرهنگی برداشته شد و روش کاتالوگ نویسی آثار فرهنگی (CCO) تدوین یافت که بر اصول فهرست نویسی و مستندسازی دقیق تأکید داشت. این روش، فهرست نویسی تمامی آثار فرهنگی شامل آثار معماری، نقاشی، مجسمه سازی، چاپ، نسخه‌های خطی، عکس‌ها و سایر رسانه‌های بصری، هنرهای اجرایی، مکان‌ها، آثار باستان شناسی و اشیاء کاربردی مختلف را در بر گرفته و در خدمت متخصصان مستندسازی در موزه‌ها، متصدیان منابع بصری، بایگانی‌ها، کتابداران و اشخاصی که اشیاء فرهنگی و تصاویر را مستند می‌کنند، قرار گرفته است.

از مهم‌ترین ویژگی‌های روش CCO می‌توان به قوانین معتبری اشاره کرد که در این روش برای طبقه بندی اطلاعات تصاویر بر پایه اصطلاحات کنترل شده به کار گرفته می‌شود. اصطلاحاتی که در ثبت اطلاعات تصاویر به کار می‌روند، نه به صورت دلخواهی و تصادفی، بلکه (چنانچه پیشتر در بخش پیشینه پژوهش ذکر شد)، از اصطلاح‌نامه‌های معتبر، AAT، TGN و ULAN استخراج می‌شوند. بنابراین، می‌توان چنین بیان داشت که روش CCO نسخه تکامل یافته روش CDWA است و بسیاری از محدودیت‌های روش پیشین را مرتفع ساخته است. مؤلفه‌های مورد نظر در روش CCO شامل اطلاعات توصیفی لازم برای هر تصویر است و در گروه‌های زیر طبقه بندی می‌شوند:

1. Categories for the Description of Works of Art

۱. رده: مؤلفه رده طبقه‌بندی گسترده‌ای را مشخص می‌کند که اثر هنری در آن قرار می‌گیرد و ویژگی‌های مشترک گروهی از آثار (منطقه، زمینه فرهنگی، دوره تاریخی یا سبکی) را نشان می‌دهد و دارای زیررده نیز هست (Baca and et al, 2006: p43). به علاوه، در راستای دقت علمی روش CCO اصطلاحات رده آثار هنری از طریق اصطلاح‌نامه‌ها (از جمله AAT) کنترل می‌شود تا یکدستی و نظم و دقت کاتالوگ‌ها رعایت شود. نسخه مصور عجایب المخلوقات از نظر رده‌بندی در رده «هنر اسلامی» و زیررده «نسخه مصور» قرار می‌گیرد. مطابق تعاریف، نسخه عبارت است از «هر دست‌نوشته که دارای ساختار ظاهری کتاب باشد» (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰: ص ۳). بر اساس این تعریف، نسخه مورد مطالعه در این پژوهش نیز که به لحاظ دوره تاریخی و فرهنگی، در ایران قرن نهم یا دهم هجری قمری تولید شده، در رده‌بندی هنر اسلامی قرار داده می‌شود و بدین جهت که کل نسخه دارای ظاهر کتاب و به صورت دست‌نوشته و دارای تصاویر است، در زیررده نسخه مصور طبقه‌بندی می‌شود.

۲. نوع: در تفاوت با رده که اثر را در حوزه‌ای گسترده‌تر طبقه‌بندی می‌کند و وابستگی اثر را به نهاد یا مجموعه‌ای خاص نشان می‌دهد، نوع شامل فرم ملموس، کاربرد، مواد و تکنیک اثر است (Baca and et al, 2003: p83). در این مورد نیز منابع کنترل‌کننده اصطلاحات معرفی شده است. علاوه بر AAT که تمامی انواع هنری موجود را توصیف و طبقه‌بندی کرده است، منابع ارجاعی دیگری همچون CONA نیز در جهت کنترل یکدست بودن اصطلاحات در این مؤلفه مورد استفاده قرار می‌گیرد. نوع نقاشی مورد بحث در این مقاله «نگاره» است. نقاشی ایرانی-اسلامی را با نام نگارگری نیز می‌شناسند. به باور محققان، «زیباترین و ارزنده‌ترین نمونه‌های هنر تصویری ایران را می‌توان بر صفحات نسخه‌های خطی و مرقعات مشاهده کرد» (پاکباز، ۱۳۸۶: ص ۵۷۵).

۳. عنوان: معرف نام اثر است. در فهرست‌نویسی نسخه‌های مصور با این مسئله روبه‌رو می‌شویم که برگی از نسخه عنوانی مستقل ندارد. در این‌گونه موارد، کاتالوگ‌نویس باید عنوانی توصیفی^۴ که بیانگر موضوع، مواد، فرم یا کاربرد اثر باشد، ارائه کند. در خصوص نسخه‌های مصور که دارای نوشته‌اند، می‌توان از نوشته موجود در اثر یاری گرفت. به عنوان نمونه، اگر تصویر، شخصیت خاصی را توصیف می‌کند، نام آن شخصیت برای عنوان اثر به کار می‌رود. به این مورد عنوان توصیفی^۵ گفته می‌شود. عنوان توصیفی عنوانی است که بر اساس موضوع، نوع، مکان و زمان اثر انتخاب می‌شود. همچنین، باید این نکته را در نظر داشت که چنانچه تصویر یا اثر مورد نظر دارای شماره ثبت یا ID باشد، باید در عنوان ذکر شود. نیز چنانچه عنوان اثر تغییر یافته باشد، باید هر دو عنوان با توضیح دو واژه (قبلی) و (کنونی) در ذیل عنوان ذکر شود. لازم به ذکر است که در روش CCO عبارت «بدون عنوان» برای هیچ اثری به کار نمی‌رود، مگر اینکه هنرمند نام اثر خود را «بدون عنوان» گذاشته باشد (Ibid: p66). دو اصطلاح عنوان مرجح^۶ و عنوان جایگزین^۷ هنگامی به کار می‌روند که اثر دارای عنوان‌های مختلفی باشد، عنوانی که توافق بیشتری بر سر آن وجود دارد، عنوان ترجیحی یا مرجح و عنوان فرعی و کمتر شناخته شده، عنوان

1. Class
3. Title
5. Descriptive Title
7. Alternate

2. Work Type
4. Descriptive
6. Preferred

جایگزین نامیده می‌شود. همانند دیگر مؤلفه‌های این روش، برای کنترل اعتبار علمی اصطلاحات مربوط به عنوان، رجوع به برخی منابع ضرورت دارد و با رجوع بدان‌ها می‌توان از صحت عنوان‌های آثار هنری اطمینان حاصل کرد.

۴. پدیدآور: پدیدآورنده اثر هنری و چگونگی ایفای نقش او در خلق اثر، یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم کاتالوگ‌نویسی آثار هنری است. مطابق روش CCO کاتالوگ‌نویس می‌بایست اطلاعات زیر را به ترتیب در مورد پدیدآور ذکر کند: نام و نام خانوادگی، (ملیت، سال تولد-سال وفات، نقش (به عنوان نمونه: نقاش، خطاط، صفحه‌آرا و غیره). سپس منبع کنترل‌کننده اطلاعات مربوط به پدیدآور در سطر بعدی قید می‌شود (Ibid: p82). و در انتها حوزه کاری خالق اثر^۱ و یا عبارت توضیح‌گر^۲ ذکر می‌شود (Ibid: p94). عبارات توضیح‌گر در راستای توضیحی افزوده به استنادات به کار می‌رود و نشان‌دهنده منتسب بودن اثر، نامعلوم بودن پدیدآور، انتساب به سبک یا حلقه هنری، پیروی و تقلید از سبک است (Ibid: p94-96). در رابطه با آثار هنری اسلامی- ایرانی و به طور خاص نسخه‌های مصور، عمدتاً پدیدآور یا پدیدآورندگان این نسخه‌ها به طور دقیق مشخص نیستند. مطابق روش CCO در این‌گونه موارد، باید از واژگانی همچون «نامعلوم»، «نامشخص» و یا «ناشناس» استفاده شود و در کنار آن ملیت، قومیت یا فرهنگ اثر هنری قید شود (به عنوان نمونه: هنرمند ناشناس عثمانی). در جهت کنترل اعتبار نام هنرمندان و پدیدآورندگان، منابع معتبری همچون ULAN معرفی شده است.

۵. موضوع^۴: موضوع اثر همان چیزی است که آن هنر، راجع به آن است (بیردزلی، ۱۳۷۶: ص ۹۵) و می‌تواند عام (درختان، انسان‌ها، پرندگان، منظره، جنگ، اسطوره و مذهب) باشد یا خاص (تولد ونوس). در درج واژه‌ای که توصیف‌کننده موضوع باشد، باید دو ویژگی دقت و وسعت را رعایت کرد. موضوع عام، بیان‌کننده و توصیف‌کننده عناصر کلی تصویر است. حال آن‌که موضوع خاص، از سطح توصیف^۵، به سطح تشخیص^۶ فراتر رفته است. در روش CCO موضوع، به سه سطح (توصیف، تشخیص و تفسیر) تقسیم می‌شود و این طبقه‌بندی از روش ایکونولوژی اروین پانوفسکی اخذ شده است (Baca, 2002: p99). همچنین منابع کنترل‌کننده موضوع نیز در سطر زیرین یا روبه‌رو ذکر می‌شود. همچون دیگر مؤلفه‌ها، برای مؤلفه موضوع نیز منابع کنترل‌کننده‌ای همچون AAT و CONA وجود دارد.

۶. اندازه‌ها^۷، مواد و تکنیک^۸: این مؤلفه‌ها از مهم‌ترین مؤلفه‌های کاتالوگ‌نویسی آثار هنری و به ویژه آثار ایرانی- اسلامی است. به دلیل عدم دسترسی مستقیم به نسخه‌های مصور، پژوهشگران عمدتاً در دست‌یابی به اندازه‌های آثار هنری با چالش‌ها و مشکلات فراوانی روبه‌رو می‌شوند و حتی گاه به ظن و گمان روی آورده و دقت علمی را رعایت نمی‌کنند. وظیفه مهم کاتالوگ‌نویس در دسترس قراردادن اندازه‌های دقیق اثر شامل مقدار^۹، واحد^{۱۰}، نوع^{۱۱}، حوزه^{۱۲}، توضیح‌گر، شکل^{۱۳}، قالب^{۱۴}

1. Creator
3. Qualifier
5. Description
7. Measurements
9. Value
11. Type
13. Shape
14. Format

2. Creator Extent
4. Subject
6. Identification
8. Materials and Techniques
10. Unit
12. Extent

درجه، نوع مواد^۱، تکنیک^۲، رنگ^۳ و نشان^۴ اثر است (Ibid: p108). اندازه‌ها (طول، عرض، قطر، عمق، وسعت و درازا) می‌بایست به سانتی‌متر (در انگلیسی به اینچ) ذکر شود. لازم به ذکر است که کاتالوگ‌نویس باید در بخش موارد و تکنیک نسخه‌های خطی و کتاب‌ها، شماره جلد (جلد نخست، جلد دوم و غیره)، تعداد برگ‌ها یا صفحه‌ها، اندازه بلاک چین، تعداد ستون‌ها و سطور را نیز ذکر کند.

۷. سبک^۵، فرهنگ^۶ و زمان^۷: در این بخش نیز بر اساس منابع معتبر و با نهایت دقت، عناصر سبکی و فرهنگی که اثر هنری در آن خلق شده و زمان اثر، کاتالوگ‌نویسی می‌شود. منابع کنترل‌کننده‌ای نیز برای این سه مؤلفه وجود دارد (TGN و CONA). در مورد سبک اثر، باید از صفت‌ها و اصطلاحات شناخته‌شده سبک و دوره استفاده شود، چنانچه زمان اثر حدودی و یا نامشخص است، عبارات «حدوداً»، «احتمالاً» و «بی‌زمان» ذکر شود.

۸. مکان^۸: شامل مکان فعلی، مکان قبلی، مکان کشف و مکان خلق اثر است. شیوه درج این مؤلفه در کاتالوگ بدین گونه است: (مکان فعلی: ریو دو ژنیرو، منطقه جنوبی، برزیل) یا (مکان فعلی: موزه انسان‌شناسی، دلفی، یونان). چنانچه اثری مفقود شده باشد، می‌بایست در قسمت مکان فعلی عبارت «مفقود» قید شود (Ibid: p195).

۹. توصیف^۹: در کاتالوگ‌نویسی به روش CCO، بخشی وجود دارد که درباره موضوع، کارکرد، سبک، مواد و تکنیک، رابطه اثر با آثار دیگر و یا موارد مناقشه برانگیز درباره اثر، توضیحی ارائه می‌شود. در این قسمت، کاتالوگ‌نویس باید دقت داشته باشد که برای هر موردی که در این بخش ذکر می‌شود، منابع کنترل‌کننده نیز افزوده شود. همچنین، در پایان این بخش، منابع، به روش APA افزوده می‌شود (Ibid: p250). از تمامی منابع کنترل‌کننده (AAT, TGN, CONA, ULAN) در این بخش استفاده می‌شود.

۱۰. تصاویر مرتبط^{۱۰}: در پایان، تصاویر مرتبط با تصویر موجود در کاتالوگ درج می‌شود. تصاویر مرتبط به معنای تصاویری در مورد اثر^{۱۱}، بخشی از اثر^{۱۲}، تفاسیر اثر^{۱۳}، مدل یا الگوی اثر^{۱۴} است.

کاتالوگ‌نویسی دو نگاره از نسخه مصور عجایب المخلوقات قزوینی

اکنون در راستای پاسخ به چگونگی کاتالوگ‌نویسی نگاره‌های نسخه‌های مصور، دو نگاره از نسخه مصور **عجایب المخلوقات** قزوینی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. عجایب‌نامه‌ها مجموعه‌ای از معارف سده‌های گذشته در زمینه‌های متفاوت مانند جغرافیا، جانورشناسی، گیاه‌شناسی، کانی‌شناسی، آسمان و اجرام فلکی و مردم‌شناسی را در بر

1. Scale	2. Material Type
3. Technique	4. Color
5. Mark	6. Style
7. Culture	8. Date
9. Location	10. Description
11. Related Images	12. Study of
13. Part of	14. Depicts
15. Model for	

می‌گیرند و از این لحاظ آشنایی با آن‌ها برای بررسی تاریخ علم اهمیت دارد. در حقیقت، این کتاب‌ها بخش‌های مهمی از فرهنگ مردم ما را در سده‌های گذشته ثبت و ضبط کرده‌اند و در انتقال آن‌ها به دوره‌های بعد نقش مهمی داشته‌اند. **عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات** قزوینی، تألیف زکریا ابن محمد بن محمود مکمونی قزوینی که معروف‌ترین عجایب‌نامه در زبان‌های فارسی و عربی است، ابتدا به زبان عربی تألیف و سپس توسط مؤلف به فارسی ترجمه شده است. نسخه‌های فراوانی از این کتاب به زبان‌های فارسی و عربی در کتابخانه‌های جهان وجود دارد. نسخه برخطی که برگ‌هایی از آن در اینجا کاتالوگ‌نویسی می‌شود، در کتابخانه کنگره آمریکا محفوظ است (URL 4). تاریخ نسخه در سایت حدوداً (۱۵۹۹-۱۵۰۰م) ذکر شده است.

لازم به ذکر است که کاتالوگ‌های پیشنهادی زیر، در دو ستون طراحی شده است: ستون «مؤلفه‌های توصیفی» که در آن مؤلفه‌های توصیفی بر اساس روش CCO ارائه می‌شود و ستون «اعتبار اصطلاحات» که بیان‌کننده منابعی است که در بردارنده واژگان و توصیفات موثق است.

جدول ۱: کاتالوگ‌نویسی نگاره درخت واق واق در عجایب المخلوقات قزوینی (مأخذ: نگارندگان)

اعتبار اصطلاحات	مؤلفه‌های توصیفی
دائرة المعارف هنر، مدخل نقاشی ایرانی. ص ۵۷۵	رده: نسخه خطی و تصویری. هنر اسلامی
	نوع: نگاره
حدود العالم من المغرب الى المشرق، ص ۲۴۸	عنوان: درخت واق واق. نوع عنوان (ترجیحی)
	پدیدآور: نگارگر ناشناس ایرانی نقش: نگارگر
فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی (۱۳۸۶).	موضوع موضوع عمومی: جهان‌شناسی. اسطوره و روایت دینی. موجودات افسانه‌ای و خیالی. عجایب المخلوقات. موضوع خاص: سر انسان. درخت. درخت واق واق. جزیره واق واق.
	مکان فعلی: کتابخانه کنگره آمریکا. واشنگتن. لینک: www.loc.gov/resource مکان اصلی: مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران. ایران. شماره ثبت: ۲۰۲۱۶۶۷۲۸۴ (کتابخانه کنگره آمریکا)

۱. کتاب شامل دو «مقاله» است و هر مقاله از چند «نظر» و هر نظر از چند «فصل» یا «قول» تشکیل شده است. مقاله اول «در علویات و آن مشتمل است بر مقدمه و سیزده نظر در حقیقت افلاک و اشکال و اوضاع و حرکات» و مقاله دوم «در سفلیات و مشتمل است بر پنج نظر» که طی آن‌ها به بحث درباره کائنات جو، آب، دریا، زمین و شگفتی‌ها و غرایب آن‌ها می‌پردازد.

<p>نسخه شناخت: پژوهشنامه نسخه شناسی نسخ خطی فارسی (۱۳۹۰) کتاب شناسی کتاب های خطی (۱۳۵۳) فهرست نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتابخانه ملی (۱۳۲۸) هفت اصل تزئینی هنر ایران (۱۳۹۳).</p>	<p>اندازه ها: ۲۱۰×۳۵۵ میلی متر مواد و تکنیک: کاغذ آب نشان شده با سه هلال</p>
<p>دائرة المعارف هنر (۱۳۸۶).</p>	<p>سبک: نامعلوم</p>
<p>درآمدی بر روش شناسی هنر اسلامی (۱۳۹۵: ص ۴۱، ۳۵)</p>	<p>فرهنگ: اسلامی</p>
	<p>زمان خلق اثر: احتمالاً ۱۵۹۹-۱۵۰۰م</p>
<p>نخبة الدهر فی عجایب البر و البحر، (۷۲۷ق) برهان قاطع، (بی تا: ۱۰۶۳)</p>	<p>توصیف: درختی است موهوم و افسانه ای که بامداد بهار و شامگاه خزان کند و گویند ثمر و بار آن درخت به صورت آدمی و حیوانات دیگر باشد و سخن کند. واق یا واک نام پرنده ای هم هست و صدای وزغ را نیز واق می گویند. (۱) واقواق. درختی است. واق واق نام درختی است که در هندوستان می باشد بس عجائب، بامداد بهارش می باشد و شبانگاه خزان می کند برگ هاش بر صورت مردم باشد چون روز پیش آید برگ هاش در آشوب افتد، چون شب آید فروریزد. نام درختی است چینی که بر جوزبن و خیار سبز مانده است و میوه ای دارد چون روی مردم و چون این بار برسد یعنی پخته گردد چند بار آوازی دهد چون واق واق و سپس از درخت باز شود و مردم جزایر چین بدین آواز فال زنند.</p>
	<p>نوشته موجود در نگاره: گویند این بلاد را از آن سبب واق واق گویند از برای آن که نوعی از درخت در این جزیره است که آن درخت را ثمره ای است که از آن ثمره می شنوند آوازی گویا او می گوید واق واق و اهل آن جزیره را آن گفت وگو فهم می شود و از ایشان که ثمره این درختند و بشنید آن آواز و از شهری می آیند و محمد بن ذکریای رازی می گوید که این شهری است بیسار زر تا آنکه اهل آن مملکت زنجیره های سکان خود را از زر می شناسند و طوق هایی که در گردن میمون های ایشان است همه زر است و قماش های اعلی از زر می باشند و در آن جزیره درخت آبنوس است و این درخت از عجیب ترین درخت هاست گویا به پاره سنگ می نماید و زیر این درخت برگ های سبز است چون این درخت نو باشد سفید است گاهی که کهنه شد سیاه می شود و همچون سنگ می نماید سختی آن و الله اعلم بالصواب.</p>

برگی از کتاب البلهان (۸۱۲ق) (طاهری، ۱۳۹۶)

تصاویر مرتبط:

اسکندر زیر درخت واق واق، شاهنامه بزرگ ایلخانی (۷۳۶-۷۳۱ق) (افهمی و همکاران، ۱۳۹۶: ص ۶۱)

جدول ۲: کاتالوگ نویسی تصویر هاروت و ماروت در عجایب المخلوقات قزوینی (مأخذ: نگارندگان)

اعتبار اصطلاحات	مؤلفه های توصیفی
دائرة المعارف هنر، مدخل نقاشی ایرانی (۱۳۸۶: ص ۵۷۵)	رده: نسخه خطی و تصویری. هنر اسلامی
	نوع: نگاره
فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی، فرهنگ معاصر (۱۳۸۶: ص ۸۶۶-۸۶۳)	عنوان: هاروت و ماروت
	پدیدآور: نگارگر ناشناس ایرانی نقش: نگارگر
	موضوع موضوع عمومی: جهان‌شناسی. اسطوره و روایت دینی. موجودات افسانه‌ای و خیالی. عجایب المخلوقات موضوع خاص: انسان بال‌دار. وارونه. چاه
	مکان فعلی: کتابخانه کنگره آمریکا. واشنگتن. لینک: www.loc.gov/resource مکان اصلی: مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران. ایران. شماره ثبت: ۲۰۲۱۶۶۷۲۸۴ (کتابخانه کنگره آمریکا)
دائرة المعارف هنر (۱۳۸۶). نسخه شناخت: پژوهشنامه نسخه‌شناسی نسخ خطی فارسی (۱۳۹۰). کتاب‌شناسی کتاب‌های خطی (۱۳۵۳) فهرست نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتابخانه ملی (۱۳۲۸) هفت اصل تزئینی هنر ایران (۱۳۹۳)	اندازه‌ها: ۲۱۰ x ۳۵۵ میلی‌متر مواد و تکنیک: کاغذ آب‌نشان شده با سه هلال

<p>درآمدی بر روش‌شناسی هنر اسلامی (۱۳۹۵: ص ۴۱-۳۵)</p>	<p>سبک: نامعلوم فرهنگ: اسلامی</p>
	<p>زمان خلق اثر: احتمالاً ۱۵۹۹-۱۵۰۰م</p>
<p>تفسیر طبری: ۱/ص ۹۵؛ عجایب فارسی آفرینش و تاریخ: ۳/ص ۱۱ حیب‌السیر: ۱/ص ۲۷ اعلام قرآن: ۶۳۲ به بعد.</p>	<p>توصیف: هاروت و ماروت نام دو فرشته است که به جهت سرزنش آدمیان به گناه، در بابل مدام عذاب می‌شوند. بنا بر روایات اسلامی، هاروت و ماروت دو فرشته که از سوی خداوند در میان مردمان حکم می‌کردند تا اینکه زنی را با شیوی خود خصومت افتاد. نام این زن «زهره» یا «اناهید» بود. هاروت و ماروت هرکدام جداگانه بر زن دل باختند. حال آنکه در دسته‌ای از روایت، بابل درواقع همان محل آزمایش این دو فرشته به‌عنوان نماینده فرشتگان در نظر گرفته شده است تا آشکار گردد که ایشان تا چه حد دارای توان مقابله با شهوت دنیوی هستند. در برخی از روایات چنین می‌یابیم که پس از عدم موفقیت فرشتگان در آزمایش الهی، بابل به‌عنوان مکانی برای عذاب دنیوی ایشان در نظر گرفته می‌شود و آنان تا ابد در میان چاهی در بابل، گرفتار در عذاب‌اند.</p>
	<p>نوشته موجود در نگاره: اغمنس گوید که مجاهد کسی بود که دوست می‌داشت چیزهای عجیب را و هرگاه که می‌شنید که چیزهای عجیب در جایی است قرار نمی‌گرفت تا آنکه نمی‌رفت و آن را نمی‌دید و تفحص احوال آن نمی‌کرد. چنان اتفاق افتاد که مجاهد را گذر به بابل افتاد و ملاقات حجاج کرد. حجاج او را گفت اینجا چه می‌کنی؟ گفت: حاجتی دارم. پسر جالوت را که نباید مرا و دیدن هاروت و ماروت مرا آرزوست. پس حجاج امر فرمود که پسر جالوت را به او بنماید. پس پسر جالوت آواز داد مردی از جهود را و گفت برو به چاه و این مرد را پیش هاروت و ماروت ببر. آن مرد یهودی برفت و مجاهد را همراه خود ببرد تا به آن موضع و سنگی بزرگ بود بر سر چاه آن را برداشت و مجاهد را گفت که بر به چاه و بین ایشان را و معکوس آن است که بر نشیب و پای به بالا باشد و بر اندامشان آهن بود از پاشنه تا به زانو مسلسل بودند به زنجیرهای آهنی. چون مجاهد ایشان را بدین هیئت دید بی‌اختیار خدا را یاد کرد چون او ذکر خدا کرد هاروت و ماروت مضطرب گشتند و از شدت اضطراب خواستند که بیزند آنچه بر تن ایشان بود از آهن. پس یهودی و مجاهد به روی ایشان درآمدند به تندی تا آنکه ایشان ساکت شدند. پس یهودی مجاهد را گفت اما گفتم من تو را که این کار مکن که نزدیک بود که هلاک می‌شدیم. پس مجاهد متعلق به یهودی و همچنین به او چسبیده بود تا آنکه بیرون آمدند و الله تعالی اعلم بالصواب.</p>

	تصاویر مرتبط (نمونه های مشابه):
 <p>هاروت و ماروت، برگي از نسخه فال نامه عثمانی (www.reorientmag.com/2015/04/persian-turkish-miniatures)</p>	 <p>هاروت و ماروت، برگي از نسخه تصویری عجایب المخلوقات قزوینی، محفوظ در کتابخانه کنگره امریکا (www.loc.gov/resource)</p>

مؤلفه‌هایی مذکور در این کاتالوگ‌ها، موارد ضروری است که در هر کاتالوگ به روشن شدن اطلاعات تصویر در نسخه یاری می‌رساند. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، تمرکز اصلی این روش کاتالوگ‌نویسی بر دو نگاره از یک نسخه مصور است. همچنین، مبتنی بر این روش، می‌توان مجموعه‌ای از آثار هنری، اجزای یک اثر هنری، تصویری از یک نسخه و آثار مرتبط با آن تصویر را کاتالوگ‌نویسی کرد. در راستای اعتبار علمی مطالب ارائه شده، باید از اصطلاحات کنترل شده^۱ و محدود^۲ استفاده شود. در این راستا، رجوع به برخی فهرست‌های موجود فارسی و ذکر برخی از منابع و مراجع موجود به زبان فارسی، در راستای دقت هرچه بیشتر توصیفات کاتالوگ‌ها ضرورت دارد.

منابع اصطلاح‌نامه (فارسی)

یکی از مهم‌ترین موارد در بحث از کارآمدی روش مورد بحث در امر کاتالوگ‌نویسی نسخه‌های خطی، استناد اطلاعات به منابع معتبر است. در قالب‌های دیجیتال روش CCO دسترسی به منابع دیجیتال، فقط با یک کلیک میسر می‌شود. در کشور ما که تاکنون از روش‌های دیجیتال استفاده نشده است، استناد به منابع معتبر دیجیتال و کتاب‌ها و دانش‌نامه‌ها در جهت اطمینان از صحت داده‌ها، موضوعی بسیار مهم است. کاتالوگ‌نویس باید به این نکته توجه داشته باشد که اصطلاحات و مؤلفه‌ها باید به صورت کنترل شده و معتبر باشند و ابداع اصطلاح یا واژه به دور از اعتبار علمی است. از این رو، در هر مورد باید به اصطلاحات تخصصی موجود در اصطلاح‌نامه‌ها یا مراجع معتبر علمی ارجاع دهد. بر این اساس، دقت و ریزینی در استفاده از اصطلاحات خاص، ضروری است. به علاوه، کاتالوگ‌نویس به میزانی از وسعت اطلاعات نیاز دارد تا بتواند با رجوع به تعداد بیشتری از متون و تصاویر، عبارات دقیق‌تری را استخراج کند. البته لازم به ذکر است که

1. Controlled

2. limited

تبادل برقرار کردن میان دقت و وسعت، یکی از مهم‌ترین وظایف کاتالوگ‌نویس است. در این رابطه، جمله مشهوری وجود دارد: «کاتالوگ‌نویسی بهتر است گسترده و دقیق باشد تا محدود و نادرست» (Ibid: p34). همچنین، کاتالوگ‌نویس نباید در رویارویی با اثری جدید و نامشخص به حدس و گمان روی آورد. در این‌گونه موارد بهتر است که از عباراتی همچون «نامعلوم»، «نامشخص»، «گمنام»، «تعریف نشده» استفاده کند و در مواجهه با اصطلاحات خاص، رجوع به فرهنگ‌ها و دانشنامه‌ها ضروری است و ارجاع به متن فرهنگ و واژگان یا دانش‌نامه به صورت توضیحی در پایین صفحه ضروری است. همچنین، هنگام مواجهه با مواردی که اطلاعات در آن مورد دسترس نیست، باید از عباراتی همچون «غیرقابل دسترس» استفاده شود و در توضیحات پایین جداول معنی این عبارت شرح داده شود. نیز در مواجهه با آثاری که ابهام دارند یا نامشخص‌اند، باید ابهام را نشان داد و کاتالوگ‌نویس نباید بیشتر از چیزی که اطلاع دارد، بر موضوع تأکید کند. چنانچه در مورد اثری توافق وجود ندارد، باید از واژگان «احتمالاً»، «نامشخص است» و غیره استفاده کند و فقط به آنچه مورد توافق متخصصان امر است، ارجاع دهد (Ibid: p254-258). علاوه بر این، کاتالوگ‌نویس باید بی‌طرف باشد. از قضاوت انتقادی پرهیز کند و با لحنی بی‌طرفانه آثار را فقط توصیف کند. در مواردی که بحث وجدلی در میان متخصصان امور هنری وجود دارد، می‌بایست جانب بی‌طرفی را رعایت و از تعصبات مذهبی و فرهنگی دوری کند و هرگونه موضوع مبهم یا غیرقطعی را به صورت «مبهم» و «غیرقطعی» نشان دهد و سعی در توضیح و واضح کردن آن موارد نداشته باشد.

در اینجا برخی از منابع معتبر که در امر کاتالوگ‌نویسی نسخه‌های مصور سودمند است، معرفی می‌شود. به امید اینکه در آینده نزدیک، تمامی منابع به صورت دیجیتال و با دسترسی آزاد در خدمت پژوهشگران قرار گیرد: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (مرکز پژوهش‌های ایرانی و اسلامی)، مؤسسه‌ای علمی-پژوهشی است که به منظور تدوین دانشنامه‌های عمومی و تخصصی و کتب مرجع در ابعاد مختلف به‌ویژه فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی بنیاد نهاده شد. دانش‌نامه دانش‌گستر، دانشنامه‌ای ۱۸ جلدی است که توسط مؤسسه علمی-فرهنگی دانش‌گستر تدوین شده است. این مؤسسه در ۱۳۸۱ش با سرمایه حسینعلی سودآور، از نوادگان حسین آقا ملک، بنیان‌گذار و واقف کتابخانه و موزه ملی ملک، تأسیس شد و هدفش روزآمد کردن و تکمیل دایرةالمعارف فارسی (به سرپرستی غلامحسین مصاحب) بود. فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، مجموعه‌ای ۴۰ جلدی شامل ۳۲۰ هزار عنوان نسخه خطی، به کوشش مصطفی درایتی در ۱۳۹۰ش و در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران به چاپ رسید. همچنین، می‌توان به کتاب‌های مرجعی اشاره کرد که محققان را در راستای واژگان و اصطلاحات یکدست و کنترل‌شده یاری می‌رسانند. دانش‌نامه هنر اسلامی به روایت تصویر (فارسی، انگلیسی، آلمانی، فرانسه)، واژه‌نامه ادیان جان ناس، فرهنگ تاریخ اندیشه‌ها، دائره‌المعارف هنر، دانش‌نامه زیبایی‌شناسی و فلسفه هنر، فرهنگ اصطلاحات هنری و اعلام هنرمندان (دوسویه)، فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران، میراث مکتوب علوم و فنون در تمدن دوره اسلامی، نسخه‌شناخت: پژوهشنامه نسخه‌شناسی نسخ خطی فارسی، کتاب ایرانی، چهارمقاله در مباحث متن پژوهی، نسخه‌شناسی و کتاب‌آرایی، نسخه خطی و فهرست‌نگاری در ایران.

نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که با توجه به سابقه فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی که توسط افرادی همچون مهدی بیانی انجام شده است، نیاز به تدوین کاتالوگ برای فهرست‌نویسی نسخه‌های مصور (با تأکید بر توصیف تصاویر موجود در نسخه‌ها) به وجود آمده و تنها گامی دیگر مانده است تا پژوهشگران حوزه هنر با استفاده از روش کاتالوگ‌نویسی آثار فرهنگی که روشی بین‌المللی و دقیق است، به تدوین کاتالوگ‌های تصاویر بپردازند. همچنین، نتایج پژوهش حاضر را می‌توان در قالب پاسخ به پرسش‌های مطروحه بدین شیوه بیان کرد:

پرسش نخست: روش کاتالوگ‌نویسی آثار فرهنگی (CCO) چیست و چه کاربردهایی در فهرست‌نویسی نسخه‌های تصویری دارد؟ نتایج حاصل از این پژوهش مبین این مطلب است که روش کاتالوگ‌نویسی CCO، یکی از روش‌های کارآمد در جهت مستندسازی تصاویر نسخه‌های خطی مصور است. همان‌گونه که اشاره شد، اتکای این روش بر حوزه‌های کنترل‌شده اصطلاحات، یعنی کتب مرجع و دانش‌نامه‌ها و دایره‌المعارف‌هاست. با توجه به این موضوع که منابع مرجع متنابهی در حوزه نسخه‌های خطی و تصویری در دسترس است، به نظر می‌رسد که انشقاق و جدا افتادگی این حوزه‌ها از یکدیگر، روند مطالعه و بررسی نسخه‌های مصور را با مشکل مواجه کرده است. روش کاتالوگ‌نویسی CCO که مشتمل بر حوزه‌های اصلی شناسایی تصاویر است، اطلاعات لازم در مورد هر تصویر را به‌طور مجزا در دسترس قرار می‌دهد.

پرسش دوم: چگونه می‌توان از روش کاتالوگ‌نویسی آثار فرهنگی (CCO) برای مستندسازی نگاره‌های نسخه‌های مصور **عجایب المخلوقات** قزوینی استفاده کرد؟ در کاتالوگ‌نویسی دو نگاره از نسخه مصور **عجایب المخلوقات** قزوینی، مؤلفه‌های رده، نوع، عنوان، پدیدآور (و نقش پدیدآور)، موضوع (عمومی و خاص)، مکان (فعلی و اصلی)، اندازه‌ها، مواد و تکنیک، سبک، فرهنگ، زمان خلق اثر، توصیف روایت موجود در تصویر و نیز نوشته موجود در هر صفحه بر مبنای منابع موجود (حوزه کنترل اصطلاحات) به صورت کاتالوگ تنظیم شد. در بخش تصاویر مرتبط نیز، موارد مشابه تصویر مورد نظر، از نسخه‌های مصور دیگر استخراج شده و لینک دسترسی بدان درج شده است. بدین ترتیب، مطالعه موردی دو نگاره از نسخه مصور **عجایب المخلوقات** قزوینی، نشان‌دهنده ابعاد مختلف کارآمدی روش مذکور در کاتالوگ‌نویسی تصاویر است.

پرسش سوم: کاتالوگ‌نویسی به روش CCO چه قابلیت‌هایی در توصیف ویژگی‌های مهم نگاره‌ها (سبک، موضوع، عنوان، تصاویر مرتبط و غیره) دارد؟ در پاسخ به این پرسش باید بیان داشت که در کاتالوگ‌نویسی نگاره‌های نسخه‌های مصور که هم‌اکنون در ایران و جهان انجام می‌شود، به دلیل فقدان روش، نظم‌بخشی و انسجام داده‌های تصویری و ارائه منظم آن‌ها مغفول واقع شده است. با به کار گرفتن روش CCO برخی از مؤلفه‌ها همچون تقسیم موضوع به موضوع عام و خاص و نیز خوانش متن موجود در نگاره موجب غنای اطلاعات در کاتالوگ می‌شود. از دیگر وجوه حائز اهمیت در روش CCO درج تصاویر مرتبط با تصویری است که کاتالوگ‌نویسی می‌شود. این مهم موجب می‌شود تا دسترسی به نگاره‌های متعدد و مرتبط با تصویر مربوطه به سهولت انجام پذیرد.

سپاسگزاری

از معاونت محترم آموزشی و پژوهشی دانشگاه هنر شیراز به خاطر حمایت مالی در اجرای پژوهش حاضر، سپاسگزاری می‌شود.

منابع

۱. آژند، یعقوب. (۱۳۹۳). هفت اصل تزئینی هنر ایران. تهران: پیکره.
۲. انوار، عبدالله. (۱۳۵۷). فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی. تهران: کتابخانه ملی ایران.
۳. بنی اقبال، ناهید؛ و همکاران. (۱۳۹۳). «تحلیل کتابشناختی نسخه‌های خطی فارسی دوره صفویه با تأکید بر ویژگی‌های کتابتی و نوع خطوط». دانش‌شناسی. (شماره ۲۷۹)، ۳۰-۱۷.
۴. بیانی، مهدی. (بی تا). فهرست ناتمام تعدادی از کتب کتابخانه سلطنتی. تهران: چاپخانه بانک ملی ایران.
۵. بیانی، مهدی. (۱۳۲۸). فهرست نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتابخانه ملی تهران. تهران: کتابخانه ملی ایران.
۶. بیانی، مهدی. (۱۳۵۳). کتاب‌شناسی کتاب‌های خطی. به کوشش حسین محبوبی اردکانی. تهران: انجمن آثار ملی.
۷. بیردزلی، مونرو سی؛ و جان هاسپرس. (۱۳۹۳). تاریخ و مسائل زیباشناسی. تهران: هرمس.
۸. پاکباز، روئین. (۱۳۸۶). دائره‌المعارف هنر. تهران: فرهنگ معاصر.
۹. جوانی، اصغر؛ و همکاران. (۱۳۸۶). «بررسی عناصر نامتعارف در نگاره‌های شاهنامه بزرگ ایلخانی». نگره. (شماره ۴۲)، ۱۲۱-۱۱۱.
۱۰. حدودالعالم من المغرب الی المشرق. (۱۳۶۲). تصحیح منوچهر ستوده. تهران: طهوری.
۱۱. حقوقی، عسکر. (۱۳۴۸). تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی. ج ۳. تهران: دانشگاه تهران.
۱۲. خزائلی، محمد. (۱۳۷۱). اعلام قرآن. تهران: امیرکبیر.
۱۳. خلف تبریزی، محمد حسین. (۱۳۴۲). برهان قاطع. به اهتمام محمد معین. ج ۵. تهران: ابن سینا.
۱۴. خواندمیر. (۱۳۳۳). حبیب‌السیر فی اخبار افراد البشر. با مقدمه جلال همایی. تهران: خیام.
۱۵. صدراپی خوبی، علی. (۱۳۸۰). «دانش فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی». پژوهش و حوزه. (شماره ۸)، ۱۱۵-۱۰۴.
۱۶. صفری آق قلعه، علی. (۱۳۹۱). نسخه شناخت (پژوهشنامه نسخه‌شناسی نسخ خطی فارسی). با مقدمه ایرج افشار. تهران: میراث مکتوب.
۱۷. طاهری، علیرضا. (۱۳۹۰). «درخت مقدس، درخت سخنگو و روند شکل‌گیری نقش واق». باغ نظر. (شماره ۱۹)، ۵۳-۴۸.
۱۸. طبری، محمد بن جریر. (۱۳۴۴). تفسیر طبری. تصحیح و اهتمام حبیب یغمایی. تهران: دانشگاه تهران.
۱۹. عظیمی، حبیب‌الله؛ و ایوب نازی. (۱۳۸۹). «نسخ خطی و فهرست‌نویسی آن در ایران». تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی. (شماره ۵۲)، ۹۲-۷۱.
۲۰. قلیچ‌خانی، حمیدرضا. (۱۳۹۶). فهرست نفایس هنری کتابخانه ملی ایران. جلد اول: تابلوها. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۲۱. متواری سورکی، پروین. (۱۳۹۵). فهرست نسخ خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ج ۲۷، از شماره ۷۳۰۱ تا ۷۶۰۰. تهران: کتابخانه ملی ایران.

۲۲. مقدسی، محمد بن طاهر. (۱۳۴۹). آفرینش و تاریخ. ترجمه محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۲۳. موسوی گیلانی، سید رضی. (۱۳۹۵). درآمدی بر روش‌شناسی هنر اسلامی. قم: ادیان، مدرسه اسلامی هنر.
۲۴. یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.
25. Baca Murtha, and others. (2006). *Cataloging Cultural Objects: A Guide to Describing Cultural Works and Their Images*. On behalf of the Visual Resources Association, American Library Association, Chicago.
26. Harpring, Patricia. (2022). *Cataloging Works at Museums and Special Collections: Documentation, Indexing, Access with CDWA, CCO, and the Getty Vocabularies*.
27. Qazwīnī, Z. I. M. (1500) *The Wonders of Creation*. [Iran: Publisher Not Identified, to 1599] [Pdf] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2021667284/>.
28. URL 1: <https://warburg.sas.ac.uk/photographic-collection/index>
29. URL 2: <http://vocab.getty.edu>
30. URL 3: http://www.getty.edu/research/conducting_research/standards/cdwa/cdwalite.html
31. URL 4: https://www.loc.gov/resource/gdcwdl.wdl_10606/?sp=1&st=gallery